

KOLLER BOGLÁRKA¹**Az állampolgárság koncepció ellentmondásai – eszmetörténeti megfontolások****The Contradictions of the Concept of Citizenship – Theoretical Considerations****Absztrakt**

A modern, demokratikus társadalmakban az állampolgárság jelöli ki az egyén tagságát a közösségben. Egy adott állam állampolgárának lenni, különleges státuszt jelent, ugyanis az állampolgárt számos egyéni, polgári és politikai jog illeti meg. Ugyanakkor az állampolgárság kötelezettségvállalást is jelent. Ez a cikk az állampolgárság fogalmának alapvető ellentmondásait vizsgálja az elméleti megközelítésekre helyezve a hangsúlyt. Az állampolgársági koncepciók európai történetének bemutatásakor két alaptípust a területiális, valamint az etnikai-kulturális állammodellt mutatom be, melyeknek alapvonásai ma is fellelhetők, mind az állampolgársági gyakorlatokban, mind a nemzeti önértelmezésekben. A tanulmány végén az újfajta, ún. poszt-nemzeti megközelítésekről esik szó.

Kulcsszavak: állampolgárság, területiális állam, etnikai-kulturális állam, poszt-nemzeti állampolgárság, inklúzió

Abstract

In modern, democratic societies, citizenship designates the individual's membership in the community. Being a citizen of a particular state, possessing its passport or identity card is a valuable, special status, since the citizen is entitled to several individual, civil and political rights. This article aims to analyse the fundamental contradictions inherent in the concept of citizenship by focusing on theoretical approaches. In presenting the European history of citizenship concepts, two basic models, the territorial and the ethno-cultural ones are introduced. At the end of paper, the new, post-national citizenship theories are examined.

Keywords: citizenship, territorial state, ethno-cultural state, post-national citizenship, inclusion

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, dékán, tanszékvezető, habilitált egyetemi docens E-mail: koller.boglarka@uni-nke.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5709-1116>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

BEVEZETŐ

A modern, demokratikus társadalmakban az állampolgárság jelöli ki az egyén tagságát a közösségben.² Egy adott állam állampolgárának lenni, útlevelét, személyi igazolványát birtokolni értékes, különleges státuszt jelent, ugyanis az állampolgárt számos egyéni, polgári és politikai jog illeti meg. Ugyanakkor állampolgárként be kell tartania bizonyos szabályokat, és vállalni kell kötelezettségeket is. Az állampolgárság azonban eltérő tartalommal bír az egyes európai nemzetek jogrendjében, melynek okát a különböző történelmi, politikai, és kulturális hagyományokban kell keresnünk. Ugyanakkor az állampolgárság intézménye már a 18–19. századtól kezdve folyamatosan kihívások elé lett állítva, hiszen az államhatárok által meghatározott területen különböző etnikumok, nemzetek és kulturális közösségek együttélése vált jellemzővé. Emberek millióinak többes állampolgársága van, és az európai uniós tagállamokban is egyre nagyobb számban élnek nem az adott állam állampolgárai.

E tanulmány az állampolgársági koncepcióban rejlő alapvető ellentmondásokat vizsgálja az eszmetörténeti és a teoretikus megközelítésekre helyezve a hangsúlyt.³ Az állampolgársági koncepciók európai történetének bemutatásakor két alapmodellt, a franciákra és az angolokra jellemző territoriális, valamint a német és a közép- és kelet-európai nemzetekre jellemző etnikai-kulturális állammodellt mutatom be, melyeknek alapvonásai ma is fellelhetők, mind az állampolgársági gyakorlatokban, mind a nemzeti önértelmezésekben, jóllehet, ma már valamennyi európai ország állampolgársági koncepciója mindkét modell jellemzőit magán viseli. A tanulmány végén az újfajta, ún. poszt-nemzeti megközelítésekről is szót ejtek, melyek az állampolgársági koncepciók újragondolását sürgetik.

ÓKORI GÖRÖG ÉS RÓMAI POLGÁROK

Az ókori görög és római városállamokban kell keresnünk az állampolgárság koncepció kialakulását.⁴ Ha az egyén a kiváltságosok közé tartozott, akkor a politikai közösség részeként vehetett részt a döntéshozásban. A társadalomnak azonban csak egy kisebbsége tartozott a kiváltságosok közé. A jognélkülieknek semmilyen beleszólásuk sem volt a közösség életébe. Arisztotelész fogalmazta meg a görög városállamok állampolgárságának koncepcióját. Arisztotelész szerint az a polgár, „akinek joga van a tanácskozásban és a bíraskodásban részt venni”.⁵ A görög poliszban csak az lehetett teljes jogú polgár, aki elég vagyonnal és megfelelő szabad idővel rendelkezett a politikában való részvételhez, és férfi volt.⁶ Arisztotelész szerint a polgárjog gyakorlásának éghajlati feltétele is volt: túl nagy

² Castles, Stephen – Davidson, Alastair (szerk.): *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. Psychology Press, 2000.

³ A tanulmány felhasználja Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006 kötet „Államok és polgárai” c. fejezet következtetéseit, érvelését, 53–79.

⁴ Koller: i. m. 56.

⁵ Arisztotelész: *Politika*. 2. kiadás. (Ford. Szabó Miklós.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1994, 81.

⁶ Koller: i. m. 57.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

hidegben nem lehetett gyakorolni, mert mindenki a megélhetésével foglalkozik, és túl nagy melegben sem, mert akkor az emberek hajlamosak a despotizmusra. Arisztotelész továbbá kifejtette, hogy egy jól működő városállamnak vannak népességi és területi korlátai is. „Igen nehéz, sőt talán lehetetlen is, túlságos népesség esetén kormányozni.”⁷ Továbbá, a városállamnak célszerű a középosztályra támaszkodnia: „A városállamnak lehetőleg egyenlő és egymáshoz hasonló polgárokból kell állnia, ez pedig leginkább a középosztálybeli emberek között lehetséges.”⁸ A római gondolkodók közül Ciceró is, aki saját magát Róma polgárának nevezte,⁹ foglalkozott a polgárság és az állam viszonyainak vizsgálatával. Jelentős hatással voltak rá az ókori görög szerzők. Számára saját állama, Róma jelentette az ideális államot.

ÁLLAMPOLGÁRSÁG TERRITORIÁLIS VAGY ETNIKAI-KULTURÁLIS ALAPON?

A felvilágosodás korában alakult ki az állampolgárság koncepció ma is használatos értelme.¹⁰ A korai brit felvilágosodás politikai filozófusai, így például John Locke megfogalmazták ennek a kapcsolatnak a szerződéses jellegét, vagyis azt, hogy mindkét oldalon (egyén és állam) kötelezettségekről és jogokról van szó. Jean-Jacques Rousseau szerint az állampolgárság lényege a közös jóért való küzdelemben ölt testet. A polgárok aktív és felelősségteljes részvétele a közösség életében csak akkor lehetséges, hogy ha a polgárok meg vannak győződve arról, hogy a polgártársaik nagy többsége hozzájuk hasonlóan cselekszik.

A modern territoriális államokban, amelyre az 1789 és 1794 közötti Franciaország jó példa, a közösségi tagság egy pontosan körülhatárolt területhez kötődik. A napóleoni hódítások megindulásával azonban szükségszerűen a francia territoriális állam is átalakult, és a politikai közösségben való tagság is újraértelmeződött.¹¹ A felvilágosodás idején keletkezett univerzális alapokon összekovácsolódott közösség hamarosan más közösségi identitásformáló eszközöket is igénybe vett, mint például a nyelvi és a kulturális asszimiláció eszközeit, azért, hogy a közösségi összetartozást más irányból is megerősítse, és így az eredetileg jogi és intézményes alapú állampolgársági koncepció tartalmát kiterjessze. Franciaországban az állam megteremtése után ilyen módon valósult meg a nemzetteremtés is. Így a közösségi összetartozás alapjául szolgáló territoriális szempont kiegészült más szempontokkal, és megindult az egyének e szempontok alapján történő közösséggé formálása.¹² Ez a folyamat általában a domináns kultúrák és etnikumok többiekre irányuló erőltetett asszimilációs törekvéseit jelentette.

⁷ Uo. 248.

⁸ Uo. 147.

⁹ Cicero, Marcus Tullius: Az állam. (Ford. Hamza Gábor.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 32.

¹⁰ Koller: i. m. 57.

¹¹ Lásd Brubaker, Rogers: Citizenship and Nationhood in France and Germany. University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.

¹² Weber, Eugen: Peasants into Frenchmen: The Modernisation of Rural France, 1870–1914. Chatto and Windus, London, 1979.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

Létezett azonban egy másik fejlődési út is. A német és sok más, közép- és kelet-európai állam állampolgársági koncepciójának kialakulását megelőzte a nacionalista mozgalmak nemzetteremtése és a nemzethez etnikai, kulturális és nyelvi alapokon nyugvó kötődés kialakulása.¹³ Természetesen itt is létrejött a közösségi tagság területiális meghatározottsága, de csak később. Amíg tehát a francia állampolgárság „állam központú és asszimilatív, a német etnokulturális és differenciáló”.¹⁴ Ennek a különbségnek a kifejeződése a nemzetközi jogban az állampolgárság kapcsán két különböző jogelv érvényesülése: a leszármazás elve (*jus sanguinis*), amely szerint az utód állampolgársága vérségi, vagyis a felmenőjének az állampolgársága alapján határozandó meg, illetve a területiség elve (*jus soli*), mely szerint az utód állampolgársága a születés helye alapján határozandó meg. Németországban például sokáig széleskörű ellenállásba ütközött a területi elv bevezetése.¹⁵

A francia/angolszász és a német állampolgársági koncepciók közötti eltérés a köznyelvben használt fogalmakban is tetten érhető. Míg a francia és az angol nyelvben a „nationalité” és a „citoyeneté”, illetve a „nationality” és a „citizenship” szavak sokszor szinonimáiként használatosak, addig a német nyelvben a politikai közösséghez való tartozást kifejező és a nemzethez tartozást kifejező terminusok élesen elkülönülnek. Az előbbire vonatkozik a „Staatsangehörigkeit” vagy a „Staatsbürgerschaft”, az utóbbira a „Nationalität” és a „Volkszugehörigkeit”.¹⁶ Az állampolgársági koncepciókban azonban a fejlődésbeli különbségek ellenére (államnemzet vs. kultúrnemzet) az állam és a nemzet fogalma mindkét típus esetében idővel összekapcsolódott, de a kialakulásukkor meglévő különbözőségek máig megmaradtak.¹⁷

Az európai állampolgársági koncepciók történetének volt egy közös vonása. Az időbeli eltérések ellenére az egyenlők köre, vagyis azoké, akik az állampolgárság kapcsán bekerültek a „kedvezményezettek” körébe, állandóan nőtt. Az európai államokban fokozatos inklúzió valósult meg. Ennek a folyamatnak a legjelentősebb lépése volt a választójog kiterjesztése a nőkre. Európa számára a gyarmatosítás végével a volt gyarmatokról érkező bevándorlók befogadása is új kihívásokat teremtett. Amerikától és Kanadától, vagyis a hagyományos bevándorló államoktól eltérően Európának sokkal később kellett a bevándorlók inklúziójával megküzdenie.¹⁸

EGYÉNEK A KÖZÖSSÉGBEN

Az állampolgárság alapvető ellenmondása abból fakad, hogy az egyének és a közösség (nemzetállam) közötti komplex kapcsolatrendszerből eredő jogok és kötelezettségek rendszerének meghatározása nem egyszerű. Az állampolgárság koncepciójára ugyanis egy-

¹³ Koller: i. m. 58.

¹⁴ Brubaker: i. m.

¹⁵ Koller: i. m. 75.

¹⁶ Koller: i. m. 59.

¹⁷ Uo. 59.

¹⁸ Uo. 59.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

szere igaz a demokrácia értékeinek és a jogoknak az univerzális, vagyis mindenkire kiterjedő érvényesülése, ugyanakkor a partikularizmus is, vagyis a „a mindenki” körének behatárolása, annak kijelölése, hogy kik élvezhetik ezeket.¹⁹ Míg kezdetben a demokrácia értékeiért és a nemzeti egységért folytatott harc egyes európai nemzetek, így a franciák, és britek esetében kéz a kézben haladt, idővel ezek ellentmondásba kerültek. Más nemzeteknél, mint például a németeknél, a demokrácia megteremtése és a nemzeti mozgalom már a kezdetektől ellentmondásos viszonyban volt.

A politikai filozófia klasszikusai is felismerték ezt az ellentmondást. A liberális John Stuart Mill és a konzervatív Lord Acton vitája éppen a nemzeti és az intézményes határokról szól. Mill szerint „szabad intézmények nem működhetnek olyan országban, amelyben különböző nemzetiségek élnek”, vagyis a szabadság érvényesülésének egyik feltétele a nemzetiségi és a kormányzat földrajzi határainak egybeesése. Mill tehát sajátos nézetet vallott a különböző nemzetek egy államban történő együttéléséről. Szerinte a nemzetiségek keveredése „az emberi faj javát szolgálja”, úgy gondolta azonban, hogy ennek megvalósulása csak művelt és magasan civilizált emberek esetében lehetséges.²⁰ Ezért a Szabadságról írt művében már a kulturális heterogenitás mellett foglalt állást.²¹ A konzervatív Lord Acton, érdekes módon, a mai értelemben inkább „liberális” nézetet vallott a nemzetről. Szerinte ugyanis a különböző nemzetek együttélése a civilizált lét feltétele.²² Lord Acton egyébként sokszor bírálta a nacionalista propagandát és az ennek jegyében megvalósított központosító állami politikákat.²³

A politikai filozófia számára kulcsfontosságú kérdés volt az egyén és a politikum (politikai közösség) viszonyának meghatározása. A liberális demokrácia két alapvető eszményének, a szabadságnak és az egyenlőségnek az ellentmondása ezért számos szerző munkájában szerepel.²⁴ Alexis de Tocqueville szerint ugyanis az egyenlőség a zsarnoksággal és a szabadsággal is együtt járhat.²⁵ Tocqueville érvelése a következő: a demokratizálódási folyamat az egyének atomizálódásához, egyenlővé válásához és a társadalom centralizációjához vezet. Az egyenlősödési folyamat következtében azonban a többség rá akarja kényszeríteni a saját értékeit, szokásait, kultúráját a kisebbségre, amely éppen a művelt intellektuális réteget jelenti. Tehát az egyenlőség a szabadság kárára valósul meg. Tocqueville szerint az egyéneknek minden eszközzel küzdeniük kell a többség zsarnoksága ellen.²⁶ Michael Freeden a következőképpen fogalmaz: „A szabadság és a társadalmi lét

¹⁹ Uo. 60.

²⁰ Mill, John Stuart: Of Nationality as Connected with Representative Government In MILL, John Stuart: Utilitarianism, Liberty and Representative Government. J. M. ent, 1936, 359–366. (Eredeti megjelenés: 1861.)

²¹ Mill, John Stuart: A szabadságról. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. (Eredeti megjelenés: 1859.)

²² Acton, Lord: Nationality. In: Ludassy Mária (szerk.): Az angolszász liberalizmus klasszikusai. Atlantisz, Budapest, 1991, 120–153. (Eredeti megjelenés: 1862.)

²³ Koller: i. m. 61.

²⁴ Uo. 61.

²⁵ Tocqueville, Alexis de: Az Amerikai Demokrácia. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

²⁶ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

(vagyis, hogy az egyén a társadalmi közösség tagja)... valamennyi teoretikusnál megtalálható, abban azonban különbség van, hogy egyik vagy másik milyen mértékben hangsúlyozza az előbbit vagy az utóbbit.²⁷ John Rawls számára az egyenlő lehetőségek biztosítása a fontosabb, hiszen csak így valósítható meg a társadalmi igazságosság.²⁸ Ronald Dworkin pedig úgy véli, hogy a demokráciában a szabadság és egyenlőség eszméi közül a politikai egyenlőség a konstitutív eszme, vagyis annak megvalósítása mindenképp felett való.²⁹

Az állampolgárság tehát az egyén és állam közötti jogi, politikai, viszonyt jelenti, amelyből mindkét oldalon jogok és kötelezettségek származnak. Annak kijelölése, hogy kik tartoznak a közösségbe, vagyis ez a viszony kikre terjed ki, már vita tárgyát képezi. A politikai filozófia írásaiban az univerzalizmus-partikularizmus, a liberalizmus-nacionalizmus, a szabadság-egyenlőség³⁰ dichotómiák azt az ellentmondást fejezik ki, hogy az ember egyszerre individuum és egyben közösségi lény is.

ÚJRAGONDOLT ÁLLAMPOLGÁRSÁG?

Ahogy az a fentiekből is kiderült, az állampolgárság ellentmondásos fogalom. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a nemzetállami lét, európaiságunk legfontosabb eszméje, a valóságban sohasem valósult meg teljes valójában, ugyanis a nemzet és az állam fogalma mást takar. Ennek ellenére a homogén nemzetállam megteremtéséért a 20. században az erőszakos asszimiláció, a lakosságcsere, a kitelepítések, de még a népirtás is alkalmazható eszközöknek tűntek. Ezt a történelmi és politikai adottságot csak erősítette, hogy az idők során létrejött intézményi és jogi struktúrák a nemzetállam koncepciójára épültek. A nemzetközi jog és politika máig fennálló rendszere is, amely valójában a két világháború közötti időszakban kristályosodott ki, a nemzetállami struktúrát veszi alapul, vagyis az államhatárok által meghatározott közösséget privilegizálja.

A 20. században olyan gazdasági, politikai, demográfiai, jogi és információs folyamatok hatottak a kiépült struktúrákra, amelyek megkérdőjelezték a nemzetállami keretekben való gondolkodást. A nemzetközi jogban az univerzális doktrínák létrejötte, mint az emberi jogok vagy a környezet értékeinek védelme, azt eredményezték, hogy a gyakorlati élet létrehozta az államtól különböző kereteket (lokális, regionális, globális szinten) a felmerülő kihívások megválaszolására.³¹ A bevándorlás és a migrációs folyamatok szintén kikezdték az államhoz kötődő közösségi tagság egyértelmű meghatározását. Az információs társadalom vívmányai, a telekommunikációs innováció szintén átszelték/átszelik az államnak a kultúra egyes dimenziói felett gyakorolt hatalmi kontrollját. Ezzel párhuzamosan a lakossági heterogenitás elfogadottabbá, a közösségi tagság differenciáltabbá vált. Manapság egy állam

²⁷ Freedon, Michael: *Ideologies and Political Theory*. Clarendon Press, Oxford, 1996, 151.

²⁸ Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Könyvtár, Budapest, 1997. (Első megjelenés: 1971.)

²⁹ Dworkin, Ronald: *Liberalism is Public and Private Morality*. In: LUDASSY, Mária: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Atlantisz, 1992. (Első megjelenés: 1978.)

³⁰ Koller: i. m. 62.

³¹ Uo. 62–63.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

keretei között együtt élnek a domináns nemzethez tartozók, a kisebbségek, a bevándorlók és a menekültek. Az is előfordul, hogy az egyének egy csoportja az államon belül valósította meg az önrendelkezését, és területi autonómiát gyakorol.³² A heterogenitást tovább színesítik az állam területén tartósan vagy ideiglenes élő külföldiek, akik munka, tanulás vagy egyéb tevékenység miatt tartózkodnak az adott országban.

Egy újra-gondolt állampolgárság koncepciónak e kihívásokra kellene választ találnia. A fenti folyamatok hatására az egyént ma már kötelezettségei és jogai nem csak államához, hanem más közösséghez, közösségekhez is köthetik. Az elmélet megalkotása azonban nem könnyű feladat. Új struktúrák keletkezésének is tanúi vagyunk, mint például az európai uniós állampolgárság. Ezek az új struktúrák együtt élnek a régi, helyenként változatlan, máshol megszűnő, átformálódó struktúrákkal. Az állampolgársági koncepciók újragondolásában két fő irányzat létezik.

Egyrészt egyes teoretikusok kitaranak az állampolgárság nemzetállamokhoz kötődő meghatározása mellett.³³ Szerintük ugyanis az állampolgársági koncepció értelmét veszti, ha az az államtól különböző közösséghez kötődik. Andrew Linklater szerint ugyanis a területiség államhoz kötött. Linklater elveti azt a kanti gondolatot, miszerint az egyéneknek a közösségen kívüli tagokkal szemben is van felelősségérzetük és különböző kötelezettségük. Linklater úgy véli, hogy a valóságot inkább a hegeli gondolat tükrözi, aki a kozmopolitizmust alapjaiban elvetette.³⁴ David Miller is amellett érvel, hogy az állampolgárság a nemzethez való tartozáshoz kötött. Miller szerint a lojalitás és bizalom csak az egy nemzethez tartozóknál van jelen. Továbbá, mivel ez egy értékes státusz, ezért ha a közösségen kívüliek is élveznék az állampolgárság nyújtotta jogokat, akkor a közös bizalom és legitimitáció kérdőjeleződne meg.³⁵

Teoretikusok egy másik csoportja a klasszikus állampolgársági koncepciók újraértelmezése és a nemzetállami keretek által meghatározott állampolgársági koncepciók meghaladása mellett érvel. Az ún. poszt-nemzeti állampolgárság elméleteknek négy fő megközelítése létezik.³⁶

A multikulturalizmus irányzatának képviselői egy olyan állampolgársági koncepció mellett teszik le a voksukat, amelynek már nem feltétele a nemzet és állam határainak egybeesése. Ennek az irányzatnak egyik jeles képviselője, Will Kymlicka a modern demokráciák gondosan kidolgozott kisebbségi jogok rendszerében látja ennek az újfajta állampolgárságnak a tartalmát.³⁷ Yeal Tamir,³⁸ Michael Walzer³⁹ is hasonló következtetésre jutnak.

³² Uo. 64–67.

³³ Uo. 64.

³⁴ Linklater: i. m. 35–59.

³⁵ Miller, David: *Bounded Citizenship*. In: Hutchings, Kimberly: *Cosmopolitan Citizenship*. Macmillan Press Ltd., London, 1999, 60–80.

³⁶ Koller: i. m. 64.

³⁷ Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford, 1995.

³⁸ Tamir, Yael: *Liberal Nationalism*. Princeton, 1993.

³⁹ Walzer, Michael: *Pluralism in a Political Perspective in Politics of Ethnicity*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1982.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

Tariq Modood úgy véli, hogy a multikulturalizmus Európa számára is követendő példa. Modood egy multikulturális európai szuperállamról beszél, amely lehetőséget nyújt az etnikai homogenitás, mint állampolgársági feltételtől való elmozdulásra.⁴⁰

Egy másik irányzat szerint érdemes a nem a nemzetállamhoz kötődő politikai részvételt is vizsgálni, hiszen ezekben egy újfajta közösségi aktivitás is azonosítható.⁴¹ E szerzők általában kisebbségi csoportokat vizsgálnak. Thomas Hammar elemzi a nem-állampolgárokat (őket „denizen”-nek nevezi el) az európai és észak-amerikai államokban.⁴² Yasmin Soysal megállapítja, hogy létrejött egy ún. transznacionális diskurzus, amely utat nyitott a nem-állampolgárok közösségi tagságához, érdekképviseléséhez.⁴³ Mark Miller szervezeti szinten kimutatja, hogy a helyi tanácsadó testületek, a szakszervezetek, a munkahelyi tanácsadó csoportok, a politikai pártok, a vallási és civil szervezetek, a sztrájkok, a tüntetések és az utcai felvonulások mind egy-egy fórumát képviselik ezen egyének közösségi részvételének.⁴⁴ Rainer Bauböck nemcsak a politikai részvételt, hanem a kulturális és társadalmi kötődések rendszerét is vizsgálja. Bauböck szerint az állampolgárságnak új, plurális értelmezést kell kapnia, amely az egyéneknek a különböző politikai közösségekhez való komplex kötődéseit jelenti.⁴⁵

A szerzők egy harmadik csoportja amellett érvel, hogy az egyén a polgári és politikai jogai gyakorlása folytán kötődhet egy nemzeteknél nagyobb közösséghez is.⁴⁶ Az irányzat legjelentősebb képviselője, Jürgen Habermas szerint Európában multikulturális társadalmak, plurális életformák és egy újfajta állampolgárság van formálódóban, amely kihívásokat jelent az európai nemzetek számára.⁴⁷ Habermas szerint a demokratikus jogállamokban már nincs szükség a kulturális homogenitás érvényesülésére, hiszen „a demokrácia folyamata már működési jellemzőinek köszönhetően magában hordja legitimitását... és a lakosság megváltozott kulturális összetételére tekintettel meg tudja teremteni a politikai kultúra egységét”.⁴⁸ Habermas szerint: „Az állampolgárok szolidaritása abban a mértékben áll át egy alkotmány-patriotizmus absztraktabb alapjára, amennyire sikerrel jár a politikai

⁴⁰ Modood, Tariq: The Politics of Multiculturalism in the New Europe. In: Modood, Tariq & Werbner, Pnina: The Politics of Multiculturalism in the New Europe, Racism, Identity and Community. Zed Books, London, New York, 1997, 1–12.

⁴¹ Koller: i. m. 65.

⁴² Hammar, Tomas: State, Nation and Dual Citizenship In: Brubaker, Rogers (szerk.): Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America. The German Marshall Fund of the United States, University Press of America, 1989, 81–97.

⁴³ Soysal, Yasemin Nuhoglu: Limits of Citizenship, Migrants and Postnational Membership in Europe. University of Chicago Press, Chicago, 1994.

⁴⁴ Miller, Mark: Political Participation and Representation of Noncitizen. In Brubaker, Rogers (szerk.): Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America. The German Marshall Fund of the United States, University Press of America, 1989.

⁴⁵ Bauböck, Rainer: Recombinant Citizenship. In: Woodward, A. and Kohli, M.: Inclusions and Exclusions in European Societies. London Routledge, 2001, 38–58.

⁴⁶ Koller: i. m. 66.

⁴⁷ Habermas, Jürgen: A posztnevezeti állapot. Politikai esszék. L'Harmattan Kiadó, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006, 68–69.

⁴⁸ Uo. 69.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

kultúrának a többségi kultúráról való leválasztási folyamata. Ha kudarcot vall, akkor a közösség egymástól elkülönülő szubkultúrákra hullik szét. Mindenesetre ez a folyamat a nemzetnek, mint származási csoportnak a szubsztanciális közösségeit aláássa.⁴⁹ Ronald Beiner az Európai Unióról szólva szintén egy közös politikai kultúra mellett érvel, és hangsúlyozza, hogy csak egy jelentős tartalommal bíró civil kötődés oldhatja fel az állampolgársági koncepció alapvető univerzalizmus-partikularizmus ellentétét.⁵⁰

Végül a jog- és politikatudomány képviselői az állampolgárság, a demokrácia és az identitás komplex kapcsolatára fókuszálnak.⁵¹ Ennek a csoportnak a legismertebb szerzője Joseph Weiler, aki amellet érvel, hogy az európai jogi és alkotmányozási folyamatok afelé vezetnek, hogy létrejöjjön egy olyan európai konstrukció, amelyben kialakul egy polgári értékkel rendelkező európai démosz, amely ugyanakkor megőrzi a nemzetek különböző organikus kultúráit.⁵² Richard Bellamy már egy európai politikum megteremtődésének folyamatát látja.⁵³ Bellamy teóriájának újszerűsége, hogy az alkotmányozási folyamatot dinamikus modellben képzei el. Szerinte külső nyomás és belső harcok hatására az állampolgárság tartalma állandóan újraértékelődik, a politikai közösség pedig újradefiniálódik. Bellamy amellet érvel, hogy a jogok nem statikusak, a polgárok aktív részvétele folytán állandóan formálódnak, átértékelődnek.

ÖSSZEZÉS

Az állampolgársági koncepció születésétől fogva ellentmondásos kategória. Hogy van-e értelme az állampolgárság koncepcióját poszt-nemzeti, vagyis a nemzetállami kereteket meghaladó struktúrákban értelmezni, valószínűleg még sokáig a teoretikusok vitáinak központi témája lesz. Az is valószínűsíthető, hogy e vita nemcsak az akadémiai szférában zajlik majd, hanem a politikai diskurzusban is erőteljesen megjelenik. Erre vonatkozó jeleket a közelműltből is találhatunk. Angela Merkel, még jóval a menekültválság tetőzése előtt, 2010-ben kijelentette, hogy a multikulturalizmus Németországban kudarcot vallott, jelentős vitákat generálva azóta is a kérdésről.⁵⁴ A 2015-ben tetőző menekültválság és kezelésének anomáliái a tagállamok azóta is tartó megosztottságát eredményezte, és előhozta a korábbi univerzalizmus-partikularizmus vitát, vagyis annak az ellentmondását, hogy egy adott államon belül az állampolgári jogokat csak a közösség bizonyos tagjai élvezhetik. Az azóta is zajló politikai és kulturális vitákból kiderül az is, hogy az uniós polgárok többsége nem kívánja a kiváltságos – az európai uniós és a tagállami állampolgári –

⁴⁹ Uo. 70.

⁵⁰ Beiner, Ronald: *Theorizing Citizenship*. State University of New York Press, New York, 1995.

⁵¹ Koller: i. m. 67.

⁵² Weiler, J. H. H.: *The Reformation of European Constitutionalism*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 35, No.1, 1997.

⁵³ Az alkotmányozási folyamat hatásának értékelésekor fontos megjegyezni, hogy az Európai Unió Alkotmányos Szerződése a francia és a holland referendum miatt 2005-ben megbukott.

⁵⁴ Lásd <https://www.welt.de/politik/deutschland/article10337575/Kanzlerin-Merkel-erklaert-Multikulti-fuer-gescheitert.html>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

státuszát újonnan érkezőkkel megosztani. Következésképpen az inklúziós hajlandóság, legalábbis az uniós polgárok körében, korlátozottabbá vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Acton, Lord, Nationality. In: LUDASSY Mária (szerk.): Az angolszász liberalizmus klasszikusai. Atlantisz, Budapest, 1991, 120-153. (Eredeti megjelenés: 1862.)
2. Arisztotelész: Politika. 2. kiadás. (Ford. Szabó Miklós.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.
3. Bauböck, Rainer: Recombinant Citizenship. In: Woodward, A. and Kohli, M.: Inclusions and Exclusions in European Societies. London Routledge, 2001, 38–58. DOI: 10.4324/9780203167366
4. Beiner, Ronald: Theorizing Citizenship. State University of New York Press. New York, 1995.
5. Brubaker, Rogers: Citizenship and Nationhood in France and Germany. University Press, Cambridge, Massachusettes, 1992.
6. Castles, Stephen – Davidson, Alastair (szerk.): Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging. Psychology Press, 2000.
7. Cicero, Marcus Tullius: Az állam. (Ford. Hamza Gábor.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
8. Dworkin, Ronald: Liberalism is Public and Private Morality In: Ludassy, Mária: Az angolszász liberalizmus klasszikusai II. Atlantisz, 1992. (Első megjelenés: 1978.)
9. Freedon, Michael: Ideologies and Political Theory. Clarendon Press, Oxford, 1996.
10. Habermas, Jürgen: A posztnemzeti állapot. Politikai esszék. L'Harmattan Kiadó, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.
11. Hammar, Tomas: State, Nation and Dual Citizenship In: Brubaker, Rogers (szerk.): Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America. The German Marshall Fund of the United States, University Press of America, 1989, 81–97.
12. Koller Boglárka: Nemzet, identitás és politika Európában. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.
13. Kymlicka, Will: Multicultural Citizenship. Clarendon Press, Oxford, 1995.
14. Linklater, Andrew: Cosmopolitan Citizenship. In: Hutchings, Kimberly: Cosmopolitan Citizenship. Macmillan Press Ltd., London, 1999, 35–59. DOI: 10.1007/978-1-349-14623-9_2
15. Marshall, T.H.: Citizenship and Social Class. In: Marshall, T. H.: Class, Citizenship and Social Development. Doubleday, New York (Első megjelenés: 1949), 1964.
16. Mill, John Stuart: A szabadságról. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. (Eredeti megjelenés: 1859.)
17. Mill, John Stuart: Utilitarianism, Liberty and Representative Government. J. M. ent, 1936. (Eredeti megjelenés: 1861.)
18. Miller, David: Bounded Citizenship. In: Hutchings, Kimberly (1999): Cosmopolitan Citizenship. Macmillan Press Ltd., London, 1999, 60–80. DOI: 10.1007/978-1-349-14623-9_3
19. Miller, Mark: Political Participation and Representation of Noncitizen. In: Brubaker, Rogers (szerk.): Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America. The German Marshall Fund of the United States, University Press of America, 1989.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.12

2019. XII. évf. Különszám

20. Modood, Tariq & Werbner, Pnina: *The Politics of Multiculturalism in the New Europe, Racism, Identity and Community*. Zed Books, London, New York, 1997.
21. Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Könyvtár, Budapest, 1997. (Első megjelenés: 1971.)
22. Soysal, Yasemin Nuhoglu: *Limits of Citizenship, Migrants and Postnational Membership in Europe*. University of Chicago Press, Chicago, 1994.
23. Tamir, Yael: *Liberal Nationalism*. Princeton, 1993.
24. Toqueville, Alexis de: *Az Amerikai Demokrácia*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.
25. Walzer, Michael: *Pluralism in a Political Perspective in Politics of Ethnicity*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1982.
26. Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen: The Modernisation of Rural France, 1870-1914*. Chatto and Windus, London, 1979.
27. Weiler, J. H. H.: *The Constitution of Europe: Do the new Clothes Have an Emperor and Other Essays on European Integration*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
28. Weiler, J. H. H.: *The Reformation of European Constitutionalism*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 35, No.1, 1997. DOI: 10.1111/1468-5965.00052